

◆◆◆ PROKOPP MÁRIA

Ruzsa György két új könyve: *Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century*¹ és *Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok*²

Ruzsa György professzor mindkét könyve a régi egyházművészet szempontjából kiemelkedő alkotás. Az *Icon Researchers and Icon Research in the Soviet Union in the First Half of the 20th Century* az ikonfestészet kutatásának korai korszakát mutatja be a Szovjetunióban. A *Ruzsa György gyűjteménye. Ikonok* c. kötet elsősorban muzeológiai és ikonográfiai szempontból figyelemre méltó. A középkor kutatójaként az előbbi – tudománytörténeti – munkát különösen azért tartom fontosnak, mert a szerző több olyan kutatót is bemutat, akik a bizánci vagy éppen a régi itáliai művészet (*trecento*, *quattrocento*) feldolgozásában kiemelkedőt alkottak. Az utóbbiban pedig érdekesen és meggyőzően vizsgálja – többek között – a középkori ikonográfiai típusok továbbélését.

Az első könyvben Viktor Nyikityics Lazarev (1897–1976) kutatásairól részletesen ír a szerző, aki jól ismerte e nagy kutatót, kandidátusi disszertációjának témavezetőjét.³ Ruzsa professzor többször is megemlékezett munkásságáról.⁴

V. N. Lazarev leghíresebb művévé a bizánci festészet történetét bemutató kétkötetes nagy munkája vált. E témának mind a mai napig ez a legrelevánsabb és legalaposabb feldolgozása. A több kiadást is megélt könyv először Moszkvában jelent meg 1947-48-ban.⁵ Később Olaszországban és Romániában is kiadták,⁶ nagy sikerrel. Lazarev professzor többször járt Magyarorszá-

¹ (Pálos Fogadóközpont, Budapest 2018) 156 o.

² (Pálos Fogadóközpont, Budapest 2017) 247 o.

³ РУЖА, Д. [RUZSA Gy.], *Русско-венгерские художественные отношения в средние века (XI–XIV века)* (Москва 1975).

⁴ RUZSA Gy., V. N. Lazarev: *Russkaia srednevekoiaia jivopis (Peinture russe du Moyen Age)*, in *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* XVII (1971) 3-4/326-328; Uő, *Viktor Nikitič Lazarev* [olaszul], in *Acta Historiae Artium* t. XXIII (1977) 3-4/357-374; Uő, *Viktor Lazarevról* [utószó], in LAZAREV, V., *Bizánci festészet* (Budapest 1979) 173-176; Uő, *Egy orosz akadémikusról: V. N. Lazarevról*, in *Magyar Nemzet* (1999. december 29.) 16; Uő, *Emlékezés művészettörténész tanárainra I*, in *Magyar Iparművészet* (2016) 1/41-45.

⁵ ЛАЗАРЕВ, В. Н., *История византийской живописи* 1-2 (Москва 1947-1948).

⁶ LAZAREV, V., *Storia della pittura bizantina* (Torino 1967); Uő, *Istoria picturii bizantine* 1-3 (București 1980).

gon, 1969-ben előadott a XXII. Nemzetközi Művészettörténeti Kongresszuson.⁷ (Akkor e sorok írója is találkozott vele.)

Ruzsa György könyvében több személyes érdekességet is említ. Beszámol arról, hogy a széles látókörű Viktor Lazarev enyhén raccsolva beszélt, igen elegánsan fogalmazott, több nyelvet is kitűnően ismert, ezért hallgatói „forradalom előtti típusnak” nevezték.

A professzorok között ritka kivételként nem volt tagja a kommunista pártnak, talán ezért maradt meg a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának, és nem kapta meg a rendes tag címet. Fő kutatási területe a régi orosz és a bizánci festészet, valamint a korai itáliai művészet volt.

Ruzsa György megemlékezik Viktor Lazarev apjáról, Nyikita Geraszimovics Lazarevról (1866–1932) is, aki híres építész volt. Moszkva legelegánsabb negyedeiben állnak házai, többek között az Arbaton is (N° 10, 23, 29). A legnevezetesebb közülük az 1906-ban N. I. Mindovszkij textilgyáros számára épült eredeti, oszlopos homlokzatú ház (Precsisztyenszkij köz 6.). Ez az épület ma az osztrák követségé. Itt folytak a Molotov-Ribbentrop paktum tárgyalásai. Nyikita Geraszimovics Lazarev 1917 után gyakorlatilag visszavonult.

Ruzsa professzor részletesen ír Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva muzeológusról (1901–1985), az orosz művészettörténeti tudománytörténet, különösen az ötvösségkutatás egyik legnagyobb alakjáról, aki Moszkvában, 1975-ben kandidátusi disszertációjának egyik opponense volt. Könyvét is e kitűnő embernek és tudósnek dedikálta.

Ismeretes, hogy a fémjegyek feloldásait, így a mesterek neveit a jegykönyvekben találjuk meg. Az orosz ezüst ikonborítók vonatkozásában ehhez kétség kívül legjobban az ún. Posztnyikova-Loszeva-féle ötvösjegykönyv használható.⁸ Marina Mihajlovna Posztnyikova-Loszeva neve szinte teljesen összefonódott ezzel a több kiadásban is megjelent, híres munkával olyasféléképpen, mint a magyarországi ötvösjegyek vonatkozásában Kőszeghy Eleméré.⁹

E nagy tudós igen sokat segített Ruzsa professzor kutatásaiban. Marina Mihajlovna „titkát” csak viszonylag későn ismerte meg. Édesapja Mihail Lukics Loszev jótékonyágáról is ismert híres vegyésztechnológus volt, aki Moszkva környéki birtokán iskolát építtetett. Édesanyja, Jevdokija Ivanovna

⁷ LAZAREV, V. N., *Verbreitung der byzantinischen Vorlagen und die altrussische Kunst, in Évolution générale et développements régionaux en histoire de l'art I* (Budapest 1972) 111-117.

⁸ ПОСТНИКОВА-ЛОСЕВА, М. М. – ПЛАТОНОВА, Н. Г. – УЛЬЯНОВА, Б. Л., *Золотое и серебряное дело XV–XX вв.* (Moskva 1983). Lásd még: УОК, *Русское черное искусство* (Moskva 1972). Vö. RUZSA, Gy., M. M. Postnikova-Loszeva, N. G. Platonova, B. L. Uljanova: *Russkoje černejee iskusstvo (Russische Niellokunst)*, in *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae XX* (1974) 1-2/152-153.

⁹ KŐSZEGHY E., *Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig* (Budapest 1936).

Csiszova festőművész egy híres moszkvai szalon szervezője volt, melyet többek között Vjacseszlav Ivanov és Nyikolaj Bergyajev is látogatott.

Marina Mihajlovna 1926-ban ment férjhez Alekszandr Vasziljevics Posztnyikov mérnökhöz, aki papi családból származott. A szerző részletesen elbeszéli azt a tragikus történetet, amely szerint 1929 októberében, amikor a fiatal pár éppen a Moszkvai Nagy Színházból, a híres Bolsojból tért haza, Marina Mihajlovna férjét letartóztatták. Alekszandr Vasziljevics-et a kommunista uralom értelmiség- és egyházellenes hisztérikus kampánya keretében tartóztatták le, és három évre mordvinföldi lágerbe küldték, ahol nem sokkal szabadulásának időpontja előtt skorbutban meghalt. Marina Mihajlovna élete végéig mélyen gyászolta férjét. Az ismertetett könyvből megtudjuk, hogy „titkárol” nem beszélt, zárkózott volt, de a kutatóknak, az egyetemistáknak sokat segített. A régi orosz ötvösségnek, különösen a liturgikus ötvöstárgyaknak a legsokoldalúbb és kétség kívül a legkitűnőbb szakértője lett. A Történeti Múzeum Nemesfém Gyűjteményi Osztályának vezetőjeként bizalmával tüntette ki Ruzsa professzort, aki az ő szakmai vezetésével szabadon kutathatott az orosz ötvösség leggazdagabb kincsestárában. Szinte szállóigévé váltak Viktor Nyikityics Lazarev professzor szavai Marina Mihajlovnáról: „Ő valószínűleg szent.”

A Lazarev-tanszéken dolgozott az elsősorban építészettörténész Mihail Andrejevics Iljin professzor (Moszkva, 1903. március 20. – Moszkva, 1981. május 19.), akit a szerző szintén jól ismert. Azt írta, hogy Feofan Grekről szóló egyik előadása igen megragadta, s talán ez is befolyásolta abban, hogy később Feofan Grekről három könyvet is írjon.¹⁰ Valószínűleg e professzor hatására írt könyvet Novgorod és Pszkov középkori építészetéről is, mely Magyarországon és Németországban is megjelent.

Mihail Andrejevics Iljin, akinek édesapja önkormányzati tisztviselő volt, a Moszkva környéki régió számos értékes régi épületének lelkes dokumentátora, fotósa lett. Már kisgyermekkorában apjával együtt látogatta e híres épületeket, s a professzor – elbeszélése szerint – így szerette meg az építészetet. Később kutatóként a régi orosz építészetre és az orosz nemesi kúriákra specializálódott. Beutazta Észak-Oroszországot, hogy az ottani faépítészetet tanulmányozza. Tudóstársaival együtt határozottan fellépett a régi épületek gyakran felelőtlen lebontása, felrobbantása ellen. Ez elsősorban az ún. Szuhareva-torony ügyben csúcsosodott ki.

A Szuhareva-torony 1692 és 1695 között épült. Az orosz barokk építészetnek e rendkívül nagy méretű, városképet meghatározó moszkvai remekművét Sztálin utasítására 1934-ben lebontották. A híres torony, jelentős he-

¹⁰ RUZSA Gy., *Feofan Grek, Rubljov, Gyionyszij* (Budapest 1977); Uő, *Теофан Грек, Рубльов, Дионисий* (София 1978); Uő, *Feofan Grek* (Budapest 1982).

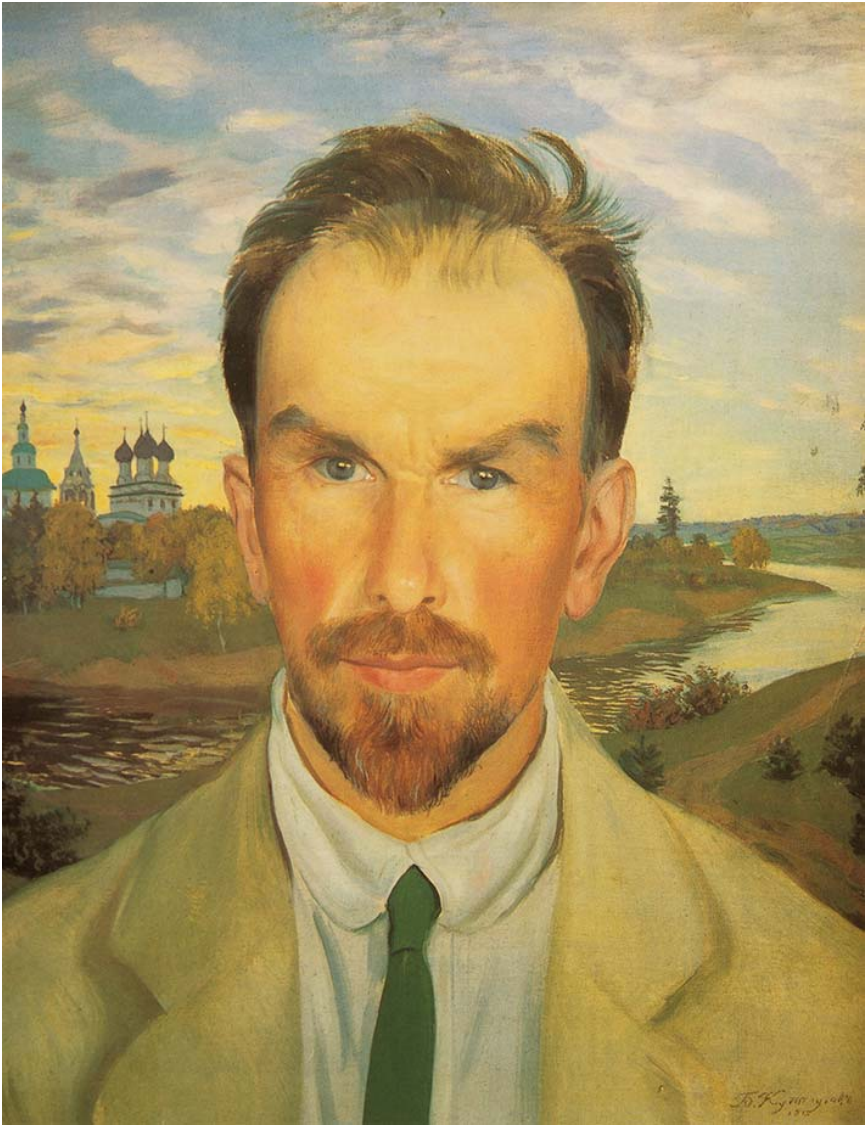
lyen, a Szadovoje körút és a Szretyenka utca (a könyvben tévesen a Szmoleszkij utca szerepel) találkozásánál állott. A tiltakozók közül sokakat letartóztattak, így Mihail Andrejevics Iljint is (1934. január 3-án), és három évre Kazahsztánt jelölték ki kényszerlakhelyül. Később a Moszkvai Állami Egyetem Művészettörténeti Tanszékének lett munkatársa, ahol haláláig oktatott. Bár az ikonfestészetnek is kitűnő értője volt, sokáig csak építészeti vonatkozású tanulmányokat publikált. Végül 1976-ban könyvet írt Feofan Grek és Andrej Rubljov művészetéről.¹¹ A kötetet az az évben elhunyt Viktor Nyikityics Lazarev emlékének szentelte.

Érdekesek és hitelesek Ruzsa professzor emlékezései, hiszen ő még személyesen ismerte e nagy generáció tagjait, akik még a sztálinizmus előtt alapozták meg műveltségüket, és így sokat tanulhatott tőlük. A szerző beszámol e generáció más ikonkutatóiról is, akiknek rövidebb élet adatott, és igen tragikus körülmények között haltak meg. Közülük most csak kettőt említek.

Az egyik Alekszandr Ivanovics Anyiszimov (Szentpétervár, 1877. március 30. – Medvezjegorszk mellett, 1937. szeptember 2.) történész, művészettörténész és restaurátor. Egyetemi tanulmányait a Moszkvai Egyetem Történeti-filológiai Fakultásán végezte 1900 és 1904 között. Restaurálási munkákat vezetett Novgorodban, Jaroszlavlban, Rosztovban, Uglicsban, Vlagyimirben. Az ő vezetése alatt restaurálták – többek között – Andrej Rubljov híres Ószövetségi Szentháromság-ikonját és a Vlagyimiri Istenszülő-ikont. 1920 és 1929 között a moszkvai Állami Történeti Múzeum osztályvezetője volt. Több felsőoktatási intézményben tanított, köztük a Moszkvai Egyetemen is. A húszas évektől a kommunista vallásellenes szemlélet egyre nehezebbé tette az ikonokról való publikálást. Anyiszimov a Vlagyimiri Istenszülő-ikonnál írott kitűnő tanulmányát sehol sem tudta közzétenni, így végül a kéziratot Prágába küldte, ahol a Kondakov-kör 1928-ban publikálta.¹² Ettől kezdve a tudósra hatalmas nyomás nehezedett, minden munkahelyéről eltávolították. 1930 októberében letartóztatták kémkedés és szabotázs koholt vádjával, majd tízévi lágermunkára ítélték. Az északi Szoloveckij-szigetekre vitték. 1937. szeptember 2-án kivégezték.

¹¹ Ильин, М. А., *Искусство Московской Руси эпохи Феофана Грека и Андрея Рублева* (Москва 1976).

¹² АНИСИМОВ, А. И., *Владимирская икона Божией Матери* (Прага 1928).

A. I. ANYISZIMOV PORTRÉJA
(B. M. Kustodiev, 1919)

Ugyancsak kitűnő ikonkutató volt Nyikolaj Petrovics Lihacsov (Csisztopol, Kazányi Kormányzóság, 1862. április 12. – Leningrád, 1936. április 14.), korának egyik legjelentősebb művészettörténese és műgyűjtője. Alapvető fontosságú adatközlő, stíluskritikai és művészeti kapcsolatokat elemző munkákat írt. A Kazányi Egyetem Történeti Fakultásán végzett. 1925-ben a Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. 1930-ban letartóztatták az ún. „akadémiai ügy” során. 1931 és 1933 között száműzetésben Asztrahányban élt. Gyűjteményét, melyben mintegy másfélezer nagy értékű ikon volt, elkobozták, és átadták az Ermitázsnak, az Orosz Múzeumnak, illetve a Tudományos Akadémia Könyvtárának. Lihacsov száműzetése után állandó munkát nem kaphatott, nyugdíjra, sőt még kenyérfegyverre sem volt jogosult. Publikálási tilalom alá helyezték. Üldözötte, igen nagy szegénységben halt meg.

A másik ismertetésre kerülő könyv elsősorban a muzeológusoknak, az ikonográfiával foglalkozóknak és a szakértőknek fontos. A kötetben száz ikont közöl a szerző, az ikonfestészetnek szinte mindegyik nagyobb régiójából. A nagyszámú orosz, szerb, román festmény mellett még kopt alkotással is találkozhatunk. Az ikonokat jó minőségű, nagyméretű, egész oldalas reprodukciókban láthatjuk, mellettük részletes műelemzéssel, gyakran restaurálási fázisfelvételekkel. A kötet tanulmányai is figyelemre méltók.

A bevezetésben a szerző az ikonok speciális teológiai és esztétikai megközelítéséről ír. Az első tanulmány *Teológia, anyaghasználat, készítőtechnika* címmel kevésbé kutatott összefüggéseket tárgyal.¹³

Különösen érdekes az a fejezet, amely az orosz ikon magyar kapcsolataival foglalkozik. Első látásra úgy tűnik, alig lehettek ilyen kapcsolatok, ám a szerző sok összefüggést bemutat és elemez. Ki kell emelnünk a három 11. századi, Magyarországról elszármazott személy (Magyar György, Magyar Mózes és Magyar Efrém) életrajzát és ikonográfiáját feldolgozó részt. Ruzsa professzor már régóta foglalkozott e kérdéssel, és egy-egy részletet külön tanulmányban is közzétett.¹⁴

¹³ Vö. RUZSA Gy., *Megjegyzések az orosz ikon technikájához, különös tekintettel a teológiai vonatkozásokra*, in *Műtárgyvédelem* 34 (2009) 111-129; Uő, *The Use and Role of Metals in Art of Russian Icons (Technology, Materials, Symbolism, Sacral References)*, in *Slavica* 44 (2015) 87-111.

¹⁴ Itt – a teljesség igénye nélkül – csak néhány fontosabb tanulmányt említek: RUZSA Gy., *Borisz és Gleb ikonográfiájának néhány kérdése különös tekintettel a magyar vonatkozásokra*, in *Ars Hungarica* (1974) 2/409-422; Uő, *Nézzük meg együtt a kolonnai Borisz és Gleb ikont!*, in *Művészet* (1974) 11/30-32; Uő, *Magyar Mózes. Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja*, in *Vigilia* (1974) 7/454-455; Uő, *Русско-венгерские художественные отношения...*; Uő, *К иконографии Георгия Урина*, in *Византийский временник* 37 (1976) 219-227; Uő, *Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn*, in *Acta Historiae Artium* XXIV (1978) 1-4/297-304; Uő, *La Russie Kiévienne et la Hongrie*, in *Sub*

A szerző számos kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen Magyar Mózest ábrázoló ikont is felkutatott. Ilyen például a Kelet-szibériai Irkutszki Regionális Művészeti Múzeum 1771-ben készült ikonja, mely a kijevi Barlangkolostor csodatévő szentjeit mutatja be. Több herminia is foglalkozik Szent Magyar Mózessel. Érdekességgéppen említ a szerző egy viszonylag új ikonfestő kézikönyvet, mely bizonyos régi hiedelmek alapján és egyben a korábbi herminiák figyelembevételével készült, s még azt is leírja, hogy Magyar Mózes testszínét sárgás-lilára kell festeni, mert Szent Magyar Mózes Csodatévő Atya „magyar típusú, és ez a néptörzs a test sárgás-lila színével tűnik ki” (21).

Szent Magyar Mózes a kijevi Barlangkolostorban van eltemetve. Sírja ma is látható, és sokan zárandokolnak hozzá. Koporsója fölött van ikonja is. 2005-ben a Barlangkolostor ereklyéjének egy kis darabját a budapesti Petőfi téri Nagyboldogasszony Magyar Ortodox Egyházközségnek ajándékozta.

A harmadik magyar testvérnek, Szent Magyar Jefremnek, vagy más néven Novotorzsoki Szent Efrémnek két ikonját egész oldalas reprodukcióban is megtalálhatjuk a kiadványban. Mindkettőn tanítványával, Novotorzsoki Szent Arkagyijjal ábrázolják. E templomépítő nagy szent hagiográfiájának és ikonográfiájának részletes ismertetését a gyűjtemény 17. és 45. leltári számú ikonjai mellett láthatjuk.

Ruzsa György egészen különleges, 17. századi magyar–orosz kapcsolatot is bemutat. Meglepő, hogy a 17. században magyar nyelven több orosz ikonról is részletesen olvashatunk. Esterás Pál, vagyis Esterházy Pál (1635–1717) galántai herceg részletesen írt egy korai novgorodi ikonról, a Znamenye, vagyis az Istenszülő „a Jel”-ikonról és a híres Vlagyimiri Istenszülő-ikonról. Esterházy Pál két *atlas marianust* is megjelentetett, az egyiket 1690-ben „Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föltett eredeti, a másikat pedig 1696-ban *Mennyei Korona* címmel. (Egyébként a Mária-ábrázolásokról 1697-ben latin nyelven is kiadott egy nagy könyvet: *Litaniae ad Beatam Virginem Mariam, per totius mundi miraculosas imagines divisae*.)

Minervae nationis praesidio: Tanulmányok a nemzeti kultúra tárgyköréből Németh Lajos 60. születésnapjára (Budapest 1989) 394-395; Uő, *Magyar szentek az ortodox művészetben*, in *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* (szerk. Cséfalvay P. és Kontsek I.; Esztergom 2000) 89-95; Uő, *Az orosz ikon magyar kapcsolatai* (Gödöllő 2011); Uő, *Az orosz ikonfestészet ikonográfiájának Szent István kori forrásai: Megjegyzések Magyar Mózes, Magyar György és Magyar Efrém ikonográfiájához*, in *Államalapítástól egyetemalapításig: Tudományos közlemény Szent István koronázásának 1010., az Óbudai Egyetem újjáalapításának 600. évfordulója alkalmából* (szerk. Gáti J.; Budapest 2012) 153-178.

SZENT MAGYAR EFRÉM ÉS SZENT ARKAGYIJ

Egy novgorodi Istenszülő „a Jel”-ikon csodájáról a következőket olvashatjuk: „CEREAİ CSUDÁLATOS BOLDOG ASZSZONY KÉPE, CEREÁBAN. Ezen Cereai Csudálatos Boldog Aszszony Képe ez előtt hat száz Esztendőkkel-is igen tiszteltetett a’ Moszkátul, kik Novogrod nevű Városban tartják-vala a’ Képet böcsületben, a’ holott három száz Esztendőknek előtte viván a’ Tatárok Novogrodot. Ezen Szent Kép elejben menvén a’ ben lévő Körösztvények, mi helyen ki-mutaták: az Ellenség hanyatt homlok futott a’ Város alol, nem kü lömben mint ha valaki üzte-volna őket, s’ egymást tipratván sokat ölének meg magok közül...” (22). Ruzsa György egyébként Esterházy Pál orosz ikonokkal kapcsolatos írásaival több tanulmányban is foglalkozott.¹⁵

A szerzőről csak annyit, hogy az ELTE művészettörténész *professor emeritusa*, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, több mint negyven könyve közül két ikonlexikona mellett az egyetemi tankönyvként is használható *Ikonok könyve* és *A régi orosz festészet kapcsolatai* című könyvei lettek talán a legismertebbek. A *Magyar Sion* olvasói pedig több tanulmányával is megismerkedhettek a folyóiratban (2010/2., 2015/2., 2017/2.).

¹⁵ RUZSA Gy., *17. századi magyar könyv egy fejezete a Vlagyimiri Istenanya ikonról. A Chapter from a Seventeenth Century Hungarian Book on the Icon of the Virgin of Vladimir*, in *Ars Decorativa* t.13 (1993) 197-203; Uő, *Gondolatok a Vlagyimiri Istenanya ikonról*, in *Magyar Szemle* 11 (1993) 1174-1177; Uő, *Remarques sur l’icône de la Vierge de Vladimir*, in *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVII (1994) 105-112; Uő, *Esterházy Pál egy novgorodi ikonról*, in *Művészettörténeti Értesítő* 52 (2003) 3-4/299-302; Uő, *Két XVII. századi magyar könyv az ikonokról*, in *A szent művészet és az ikon* (szerk. Ágoston M.; Szombathely 2007) 208-211.